

ИЗГУБЕНИТЕ СТАРОБЪЛГАРСКИ ИСТОРИОПИСНИ СЪЧИНЕНИЯ

Николай ПРОДАНОВ (Велико Търново)

1. Уводни думи. Общеизвестно е, че при проучването на старобългарската литература изследователите са поставени в специфична ситуация. Те са принудени да правят своите анализи с ясното съзнание, че не разполагат с цялата съществуваща фактическа база за тях. Покойният Стефан Кожухаров преди години беше написал: „съжденията за истинност при старата ни литература все още и може би за дълго време са и ще си останат променлива величина, а в много случаи, често пъти в изключително важни случаи те ще останат вместо съждения за *истинност* съждения за *вероятност*. Несъмнено това положение се е отразявало и ще се отразява върху ценностните съждения, ако не с друго, поне с това, че те ще се градят върху непълно знание и обхващане на материала на старата ни литература, ще се градят върху хипотетична представа за пълнотата на литературния живот през отделни периоди, върху една селекция на произведенията и авторите, обусловена от обективни нелитературни фактори.“¹

Формулираният от Ст. Кожухаров проблем е изключително сериозен и по отношение на българската средновековна историопис. Обстоятелството, че до нас са достигнали крайно ограничен брой старобългарски историописни съчинения, винаги е предизвиквало активен интерес у изследователите, като са се оформили две групи вероятни обяснения.

Първата настоява на мнението, че по някакви не съвсем ясни причини българите от средновековието не са притежавали изявен стремеж за запазване информацията за своето минало. Това мнение досега не е аргументирано солидно и е съмнително доколко изобщо е възможно да бъде доказано. Ако тръгнем по пътя на аналозите, вероятно трябва да напомним, че и до днес не е обяснено убедително защо например древна Индия, която се гордее с иначе богато книжовно наследство, определено като надхвърлящо по обем това на Древна Гърция и Рим взети за-

едно, не е оставила нито един историописен по характер текст чак до периода на ранното средновековие².

Втората група обяснения акцентира на физическото унищожаване на значителна част от старобългарската книжнина. Сред унищожените целенасочено от турска, гръцка или българска ръка или просто погубени от злощастни обстоятелства ръкописи от българското средновековие безспорно има историописни паметници³. За съжаление, досега, вместо да се търсят начини за частично преодоляване на този ограничаващ фактор, е подхождано твърде пасивно и в същото време романтично⁴. Фактът на унищоженията се използва за *универсално обяснение* на сравнителната малобройност на известните ни средновековни историописни паметници. По същия начин се обяснява липсата в България на някои от историописните жанрове, широко разпространени във Византия. Но може би най-същественото е, че съзнанието за изключителна широта на унищоженията създава понякога – в плана на една антитеза – максималистични интерпретационни нагласи у изследователите по отношение на малобройните преки или косвени податки за вероятно съществували историописни паметници.

Необходимо е да се каже ясно, че ситуацията с масовите унищожения на средновековни литературни паметници в България не е уникална. Например в средновековна Русия също е погубена значителна част от книжното богатство. Според руските изследователи „по всяка вероятност, до наши дни е оцелял по-малко от процент от съществуващото книжно богатство на стара Русия.“⁵ Въпреки това, по данни на Дмитрий Лихачов – „В картотеката на Н. К. Николски са регистрирани 1211 преписи на летописи. В наши дни, след обследването на най-големите ръкописни хранилища, извършено от А. Н. Насонов и М. Н. Тихомиров, това число може да бъде значително увеличено. Освен това, в картотеката на Николски има 935 фиша на хроники и хронографи.“⁶

Според руските литературни историци обяснението за запазването на толкова много историописни паметници, въпреки унищоженията, трябва да се търси в конкретни причини от исторически характер. Д. Лихачов акцентува на „приложния“ характер на средновековната руска литература и в частност на историописната книжнина. Според него, за да се обедини огромната руска територия, с голямо и пъстро, разноплеменно население, с многочислени полусамостоятелни княжества е била необходима масова историческа литература, която да внушава идеята за политическо единство. „Необходими били произведения, които да свидетелстват за историческото и политическото единство на руския народ. Нужни били произведения, които активно да се противопоставят на княжеските раздори. Особеност на староруската литература от този период е съзнанието за единство на цялата Руска земя без каквито и да било

племенни различия, съзнание за единството на руската история и държава.⁴⁷

Направеното сравнение с руската средновековна историопис (макар и фрагментарно) е достатъчно, за да ни внуши, че фактът на унищоженията *не бива да се превръща в универсално обяснение* за определени специфики на средновековната българска историопис. Необходимо е да се търсят *конкретни* исторически, литературно-исторически, народопсихологически и културологични обяснения за малобройността на средновековните историописни паметници в България. Наложително е *детайлно изследване* на запазените сведения за съществували историописни творби. За степента на вероятно съществуване на всяка една от тях трябва да се даде възможно най-точна оценка. Това, разбира се, не е в състояние да възстанови съдържанието им, но тази оценка може да ни бъде полезна при анализа и заключенията за конкретни периоди от развитието на средновековната ни историопис.

Такова детайлно изследване не може да бъде задача на настоящия кратък текст. В него ще се ограничи само с посочване на някои от характерните случаи.

2. Периодът VII–IX век. Съществуват фрагментарни сведения, които могат да се интерпретират като указание, че „Именника на българските ханове“ не е представлявал изолирана, инцидентна книжовна историописна творба от времето на езическа България, а може би е бил разположен в адекватна среда на гръцки език.

2.1. В хода на размишленията си около „Житието за петнадесетте тивериуполски мъченици“ от Теофилакт Охридски Надежда Драгова достига до извода за съществуването на Пространно житие на княз Борис. Сред неговите индиректни извори тя обособява недостигнал до нас „пространен летопис на българските ханове“, съдържащ информация за българските владетели Крум, Омуртаг, Маламир. Според Н. Драгова, „този летописен фрагмент е уникален. Възникнал, както предположихме, във втората половина на IX в., той единствен ни донася образец за непосредствения модел, по който се е строяла летописната творба в оная епоха. Жанрово летописният разказ е много различен от „Историкиите“ <...> Изявява се като литературен вид със специфични свои белези.“⁴⁸ Времето на неговото вероятно възникване – непосредствено след приемането на християнството – и конкретното му съдържание ни заставят да търсим в него продължение на историописната традиция на езическото българско общество. В основата на това историописно съчинение вероятно трябва да видим текст, родствен типологично на „Именника...“.

2.2. В т. нар. „Български добавки“ към среднобългарския превод на Манасиевата хроника се съдържат две важни сведения за ранната история на българската държава. Акцентувано е на „преминаването през Ду-

нава“ – българите го преминават при Бъдин, във времето на цар Константин (Погонат)⁹. Събитията са разгледани от българска гледна точка, като е невъзможно тази информация да се свърже пряко със запазени историописни творби. В същото време тя явно стои в косвена връзка с творби като „Именника...“ и „Български апокрифен летопис“. В тях също преминаването на Дунава е интерпретирано като много важно събитие в българската история. Може да се предположи, че при превеждането на Манасиевата хроника българският книжовник е разполагал с неизвестно сега съчинение от типа на „Именника...“.

2.3. Васил Гюзелев обърна внимание на информация за някакво „сказание“ за българската история от времето на хан Пресиян (836–852 г.), запазена в съчинение на сръбския книжовник от XVII в. Юрий Крижанич¹⁰.

3. Времето на Първото българско царство. Изказани са множество предположения, че във времето на управление на царете Симеон и Петър са съществували оригинални български историописни съчинения с тематика от българската история, изпълнени в заетите от Византия форми.

Още Юрий Венелин демонстрира своята убеденост в реалното им присъствие в средновековната книжнина. Спиридон Палаузов очертава следните литературни видове от Симеоновото време: „I. Църковни книги; II. Книгите на Светото писание; III. Сборници, в които са поместени жития на светците и поучения (творения на светите отци, проповеди, беседи и др.); IV. Летописи и други исторически съчинения; V. Законодателен отдел.“¹¹ И пак той формулира едно разбиране за историописа от Симеоново време, което се оказва много жизнено и по същество е доминиращо и днес. От една страна, той признава, че „летописите и другите исторически съчинения представляват от само себе си един бден раздел. Към него се отнасят само преводи.“ Но веднага добавя – „че български летописи са съществували, това не подлежи на никакво съмнение, защото в руските летописи се срещат факти, които не са били записани нито от византийците, нито от историците на Запада.“¹² Тази идея бе подхваната и развита в детайли.

3.1. За пръв път в руската медиевистика се появи идеята, че във времето на цар Симеон е съществувал голям ръкописен сборник с предимно историописно съдържание – Български хронограф. В детайлите на разсъжденията на отделните учени има разминавания. Без да се спираме на споровете по същество, ще отбележим жизнестойчивостта на идеята на А. А. Шахматов, че в този хронограф е влизал и „Именника на българските ханове“¹³. В последно време тази идея бе отново издигната от Людмила Горина¹⁴.

Според нея, до наши дни е оцеляла завършващата част на Българския хронограф, състояща се от два фрагмента. Запазената част от него

съдържа преводите на част от III книга Царства и цялата IV книга Царства. Вторият запазен фрагмент, поставен в непосредствено съседство с първия, е „Именника...“. Л. Горина е на мнение, че неизвестен руски книжовник заимствал текстовия блок, състоящ се от старозаветните книги и „Именника...“ от Българския хронограф и го включил в староруски сборник, запазен до днес и познат ни като Елински летописец I редакция (ЕЛ-I).

Действително „Именника...“ е запазен единствено в три от познатите днес четири преписа на ЕЛ-I. Мястото му в сборника е непосредствено след IV книга Царства. Л. Горина смята, че това съседство е закономерно. То отразявало обстоятелството, че и старозаветните книги и „Именника...“ се превърнали в книжовен факт на старобългарски език по едно и също време – при управлението на цар Симеон. Те били поставени един до друг в текста на сглобения тогава Български хронограф поради типологически и исторически сходства между тях.

Три са важните елементи в разсъжденията на руската изследователка.

Първо, тя смята, че по времето на цар Симеон е осъществен *български превод* на старозаветните книги – т. нар. от други изследователи „Григориев превод“. Л. Горина приема за напълно достоверно съдържанието на известното заглавие (или послесловие), запазено на л. 199 от т. нар. Архивен хронограф – „Книги на божия стар завет <...>, които са преведени от гръцки на славянски при българския княз Симеон, син на Борис, от презвитер и мних Григорий, черковник на всички български черкви, по заповед на княза-книголюбец Симеон, справедливо наречен боголюбец“. Преди тази бележка в текста се намира Осмокнижието, а след нея книга пета от хрониката на Йоан Малала, разказваща за Троянската война.

В последно време все повече изследователи приемат за достоверно сведението от глава XV на пространното житие на св. Методий, което съобщава, че още той и неговите помощници превели цялостно Библията (без Макавеите)¹⁵. Запазени са и други сведения за този превод. В този смисъл искам да напомня мислите на Св. Николова, че „ако презвитер Григорий има отношение към книгите Царства, той може да бъде разглеждан само като съставител и редактор на текста, включен в Архивния хронограф, а не като преводач“¹⁶. Това мнение се отстоява и в последното изследване по въпроса¹⁷.

Второ, Л. Горина предполага, че редакцията на старозаветните книги, използвана от съставителя на ЕЛ-I, вече е била допълнена с „Именника...“, който бил възприеман като естествена съставна част от царските книги. Освен това тя намира множество аналогии в съдържанието на „Именника...“ и старозаветните книги, които вероятно са накарали със-

тавителя да ги постави в съседство. Това са точни и убедителни наблюдения.

Третият – най-слабият елемент в разсъжденията на Л. Горина е свързан с „Именника...“. Руската медиевистка смята, че той е създаден в България по времето на цар Симеон, като в неговите основи били поставени [пра]български надписи¹⁸. Такова становище, изказано през 1995 г. представлява явен анахронизъм. Напълно споделям категоричността на мнението, че „той [„Именника...“] в никакъв случай не би могъл да бъде съставен в Симеоновата епоха“¹⁹.

Разбира се, би могло да се допусне, че моделът на Л. Горина ще работи и ако допуснем, че „Именника...“ не е съставен по Симеоново време, но тогава е преведен от гръцки език. Внимателното вглеждане в детайлите отхвърля и този вариант, въпреки че голямата част от изследователите по инерция продължават да го твърдят²⁰. Разгледано в плоскостта на конкретните свидетелства и доказателства, твърдението, че е възможно „Именника...“ да е преведен по Симеоново време е без съмнение „голословно“²¹. Авторът, направил тази оценка показва светогледните основания за убеждението си – християнството в България през IX–X век е войнстваща религия, която цели да изкорени езическия спомен; старобългарската книжнина служи непосредствено на тази задача, затова в нея българите-езичници са обрисувани в най-черни краски.

Достатъчно е да си припомним глава 88-ма от отговорите на папа Николай I по допитванията на българите – в нея се забраняват молитвите за родителите, умрели неверующи. Това е изключително крайна *забрана* – споменът за предците-езичници не бива да присъства дори и в интимния, крайно индивидуалистичен план на молитвата. След като доктрината забранява този спомен дори в личния контакт с Бога, можем ли да допуснем, че държавната власт ще насърчава неговото присъствие в публичната сфера на историописа?

Според мен, текстът в който за пръв път Четвъртата книга Царства и „Именника...“ са поставени един до друг, *не е съставен по Симеоново време*. Той е по-късен и е обвързан: от една страна, с времето, в което е осъществен старобългарският превод на „Именника...“; от друга – с някоя от поредните редакции на превода на старозаветните книги.

Възможно е текстът включващ „Именника...“ и Четвъртата книга царства да се появил след редакцията на библейските книги, осъществена от патриарх Евтимий. Именно този текст е използвал руският книжовник, за да състави сравнително късния ЕЛ-І. Запазените руски преписи, съдържащи „Именника...“ са чак от XVI в.

Няма възможност за разширяване на тези размишления в настоящото изложение²². Те правят мнението на Л. Горина неприемливо в онази му част, която иска непременно да види и „Именника...“ в съдържани-

ето на предполагаемия Български хронограф от X в.

3.2. В началото на нашия век А. А. Шахматов издигна идеята, че сред изворите за ПВЛ има неизвестен *български летопис*. Руският учен вижда заемки и преправки от него главно на две места – в разказите за войните на княз Светослав и покръщението на княз Владимир. Догадката на А. Шахматов има привърженици и в нашата съвременност²³. Но още непосредствено след излизането на неговия труд в обширна рецензия Петър Мутафчиев убедително доказва, че руският летописец е бил в състояние да вземе своите сведения от запазени и познати на науката славянски или византийски извори. В този смисъл предположението на А. Шахматов става излишно²⁴.

Непосредствено отношение към предположението на А. Шахматов има едно скорошно изследване за т. нар. Реч на философа в ПВЛ²⁵. Това е реч, чрез която дошлият при княз Владимир Светославович гръцки мисионер най-напред опровергава религиозните възгледи на българите мохамедани, на римляните и евреите, след което излага старозаветната история, пророчествата, живота на Христос и завършва с картината на Страшния съд. А. Шахматов смята, че това полемично съчинение възпроизвежда реч на гръцки проповедник мисионер (Методий, брат на Константин-Кирил Философ), която е била насочена към новопокръстения български княз Борис-Михаил. При посредничеството на недостигнал до нас български летопис речта на философа се появява в Русия и е използвана при съставянето на руските летописи.

В резултат на своя анализ Христо Трендафилов достига до извода, че Речта (типично византийски литературен жанр, който не получава развитие в старите славянски литератури) възпроизвежда верско наставление към Светополк или някой друг западнославянски княз. В такъв случай, допускането за някакъв български летопис-посредник става неуместно.

Сведенията за българската история в ПВЛ задоволително могат да се обяснят чрез посредничеството на българските преводи на византийските хронисти и някои запазени български съчинения от неисториописен характер. Може да се направи и следната аналогия. При съставянето на Руския хронограф редакция 1512 г., за да си набави нужните му сведения за българската история, руският летописец използва византийските хроники и агиографските съчинения на Евтимий Търновски и Григорий Цамблак²⁶.

3.3. Характерен случай с подчертано романтичен фон е документиран в кореспонденцията на Марин Дринов. По време на пребиваването си в Италия, до него достига слух, че в град Пезаро се съхранява стара ръкописна история за цар Самуил. Много скоро той се убеждава в недостоверността на това сведение и пише: „<...> Самуиловата ръкопис в Пезаро види се, че е басня, но аз пак шта ида да я търся.“²⁷

4. Времето на Второто българско царство. От този период са запазени сравнително най-много податки за съществуването на историописни творби, които по-късно са явно унищожени (изгубени).

4.1. Необходимо е да започнем с известното споменаване на цар Калоян в кореспонденцията му с папа Инокентий III – „На първо място ние като любим син искаме от нашата майка, Римската църква, царска корона и достойнство, според както са ги имали нашите стари императори. Както намираме записано в нашите книги, един е бил Петър, втори – Самуил и други, които са ги предхождали по царуване“²⁸. Отбелязвам това сведение, най-вече поради обстоятелството, че то е най-често изтъкваното доказателство за съществуването на български летописи по времето на цар Калоян²⁹. Всъщност няма никаква сигурност, че т. нар. „наши книги“ са историописни. С право В. Златарски е настроен скептично – „Какво трябва да разбираме под „наши книги“; дали това са били летописи, или други официални документи, или пък запазилите се дотогава книжовни паметници от старата българска книжнина на X и XI векове, мъчно е да се установи“³⁰.

4.2. Боню Ангелов обръща внимание на една бележка на Виктор Григорович, посочващ в една от книгите си следното твърдение от Номоканон, съхраняван по негово време в букурещката митрополитска библиотека: „Кождо рече, ѝкоже рече Юаннъ Йерѣнъ, царъ, иже въ летописци написано и в послушество того приводеть, ѝкоже тамо пише, ѝкоже ложна глаголанѣ быша“³¹. Това е пряко указание за съществуването на историописно съчинение, наречено „летописец“.

4.3. В „История во кратце о болгарском народе славенском“, написана през 1792 г. от йеросхимонах Спиридон, се говори за някакъв „*летопис терновский*“, който авторът свързва пряко с името на последния търновски патриарх³². С изясняването смисъла на тази глоса са се занимавали мнозина учени, сред които трябва да споменем Васил Златарски и Надежда Драгова.

Указанието „летопис терновский“ е записано отстрани, в бялото поле на Спиридоновия ръкопис срещу сведението, че Борис се е покръстил след връщането си от Армения и негов кръстник е бил император Михаил. Заедно с българския владетел се покръстили 53 хиляди войскари, там присъствал и Кирил Философ.

В. Златарски е убеден, че в случая Спиридон се е заблудил. Той бил обърнал Борис с Омуртаг и му приписал действия около въстанието на Тома Славянина в Армения. Другите сведения бил взел от неизвестно житие на Константин-Кирил Философ, писано от Евтимий Търновски. Той смята, че записът „летопис терновский“ не бива да се тълкува буквално, а само „като определение към името на патриарх Евтимий в смисъл на „търновски книжовник“, като автор на неизвестното житие. Ос-

новно негово доказателство е, че ако действително Спиридон е имал достъп до някакъв търновски летопис, той несъмнено би го използвал максимално, а не само частично. В. Златарски заключава: „Поради това, ние сме наклонни да смятаме приписката „летопис терновский“ като неправилна и произволно употребена прибавка от самото о. Спиридона, и надали може да се говори поне засега за някакъв търновски летопис, написан от патриарха Евтимия“³³.

Пространно на въпроса за „летопис терновский“ се спира Надежда Драгова. След обстоен анализ тя достига до извода, че под глосата „летопис терновский“ йеросхимонах Спиридон визира непознат книжовен паметник за покръстването на княз Борис. В него акта на покръстването е бил пряко обвързан с дейността на Константин-Кирил Философ. „По характера си той е късна компилация и изворите му са в Панонските легенди, „Успение Кирилово“ и „За буквите“ от Черноризец Храбър“³⁴. Според Н. Драгова йеросхимонах Спиридон е ползвал в молдовските манастири сборник от жития на български светци, в който е била и въпросната компилация.

Н. Драгова не е убедена дали съставителят на компилацията е патриарх Евтимий. Но текстът на Спиридоновата история в това отношение е категоричен. Авторът посочва еднозначно „глаголет Евтимий святей патриарх терновский...“.

Тезата на Н. Драгова като цяло е убедителна и аргументирана. Въпреки това тя поражда някои въпроси.

Защо йеросхимонах Спиридон нарича ползваната компилация (която като че ли е била във формата на агиографско съчинение) „летопис“? Безспорно той е опитен книжовник. Известно е, че при пребиваването си в Рилския манастир Спиридон преписва житието на Теодосий Търновски от патриарх Калист и съставя служба в негова чест³⁵. Затова едва ли може да се приеме, че той съзнателно ще обозначи в своята творба едно агиографско повествование като летопис.

Може да се направи *предположението*, че обозначението „летопис терновский“ не се отнася до конкретния разказ, изложен от Спиридон в основния текст. От фототипното издание на Спиридоновата история ясно личи, че глосата „летопис терновский“ е вписана в изложението *допълнително*. Тя е изписана със значително по-дребен шрифт и по-небрежно. Това се отнася и за по-голямата част от останалите бележки в страницните бели полета. Възможно е, всички тези бележки (или поне част от тях) Спиридон да е внесъл в своя текст най-накрая, след завършването на основния текст на произведението си.

В последно време ясно бе показано, че Спиридон работи продължително върху своето произведение. Предполага се, че достигналият до нас оригинал с негов подпис е *втори вариант на текста*. Той е завър-

шен не по-рано от началото на 1807 г., защото съдържа сведения за сръбското въстание на Кара Георги и превземането на Белград, което става на 15 ноември 1806 г. Вторият вариант е написан най-рано през 1807 г. и не по-късно от 1819 г., когато вече е готов единственият неин препис – Габровският. Вероятно от първия вариант остава механично преписаната датировка 1792 г. Към тези подробности трябва да се добави и предположението, че историята е написана или поне довършена в Рилския манастир³⁶.

Следователно, между написването на първия и втория вариант са изминали 15 години. За толкова време всеки книжовник може да забрави някои детайли от работата си. Невъзможно е да се мисли, че йеросхимонах Спиридон е носел със себе си всички първоизточници, които е имал възможност да ползва в Нямц, въпреки, че в библиотеката на Рилския манастир са запазени няколко ръкописа с нямцулски произход³⁷.

С тази забравка може да се обясни и евентуалното разминаване между обозначението „летопис терновский“ и агиографския текст за покръстването на Борис, преразказан от Спиридон.

Възможно е да се направи *предпазливото предположение*, че Спиридон е имал предвид две книжовни съчинения на патриарх Евтимий – неизвестно негово агиографско съчинение за Константин-Кирил Философ и също неизвестно в момента историописно съчинение. Но докато житието е ползвано от него пряко, историописният текст практически не е използван. Единият вариант за обяснение е Спиридон да е чел „летописа“ във време, значително отдалечено от окончателното оформяне на втория вариант на историята в Рилския манастир (вероятно на Света гора – още преди отпътуването си с Паисий Величковски – или в манастира Нямц) и да е разчитал на спомените си. Те са избледнели и в паметта на Спиридон двете съчинения на патриарх Евтимий са се объркали, а подробностите от летописа са били забравени.

Другият вариант е Спиридон изобщо да не е виждал „летописа“ и да е знаел за неговото съществуване от други монаси. Възможно е техните разкази да са го убедили в ценността на текста и той да е решил да го спомене в историята си (макар и волно или неволно обвързан с други исторически събития), като по този начин ѝ придаде повече достоверност, благодарение авторитета на последния търновски патриарх.

Летописът е назван „терновский“. Какво означава това? Допълнителен белег за идентификация? Но каква по-точна идентификация може да съществува за един текст от името на съставителя му – в случая патриарх Евтимий? Определението „терновский“ може би е свързано повече със съдържанието му – разказ за „търновския период“ от съществуването на българската държава, т. е. историческо повествование за Второто българско царство.

Могат ли да се открият допълнителни доказателства за тезата, че името на патриарх Евтимий е свързано с написването на историческо съчинение за Второто българско царство? Подобна косвена информация може да се открие в написаните от него и запазени до днес жития и похвални слова. В пет от агиографските му съчинения се откриват летописни сведения. Две от тях – „Житие на св. Петка“ и „Похвално слово за Йоан Поливотски“ заслужават особено внимание³⁸. В тях се съдържат исторически сведения, които най-вероятно Евтимий е почерпил от родна историописна традиция.

Вън от съмнение е, че историческите сведения, запазени в агиографската продукция на търновския патриарх, далеч не изчерпват собствените му исторически знания за Второто българско царство. В житията и похвалните слова той е използвал само част от тях – онези, които са му били непосредствено потребни за придаване цялостност на художествената творба.

Логично е да се предположи, че Евтимий е бил изкушен да организира знанията си за Второто българско царство в самостоятелен историописен текст и това да е бил посоченият от отец Спиридон „Летопис терновский“. Разбира се, засега тези размишления са изключително хипотетични.

4.4. Все още не са определени със сигурност изворите за първата част на „Летопис и родословие“ на поп Йовчо поп Николов (1786–1855 г.)³⁹. По формата си тя силно наподобява изброяването на владетелите, така както ни е познато от византийските хроники. Започва с юдейските и израилеви царе, преминава през асирийските, македонските, римските и константинополските, за да достигне до българските владетели от езическия и християнския период и завърши с османските султани и руските князе и императори. Класическата форма и сравнително автентичната информация навеждат на мисълта за ползвани историописни текстове, вероятно от времето на Второто българско царство.

4.5. На перото на известния възрожденски учител, книжовник и революционер Стоян Попандреев Робовски дължим следното сведение: „В Елена у поп Дойна <...> имало, казва ми майка ми Койка, един Царственик, писан на кожа, казвал ѝ баща ми поп Андрей Робов, когато баща ми го дал на Стоенча Търновалията (известния търновски събирач на старини Стефан Пенев Ахтар – бел. моя – Н. П.), а той го дал в Букурещ на г. Кипиловскаго, за да го печата. Но за зла чест нам <...>, когато горял Букурещ, изгорял – казаха ми някои, когато питах аз от любопитство.“⁴⁰. Обстоятелството, че изгорелият ръкопис е бил писан на кожа изключва възможността това да е някой препис на Паисиевата история, също наричана Царственик⁴¹. В този случай трябва да се изключи евентуалната мисъл за някаква мистификация, защото са добре известни зас-

лугите на Ахтаря за запазване на старини от нашето средновековие. На него дължим запазването на може би най-важния оригинален български извор за времето на Второто българско царство – Бориловия синодик.

4.6. Необходимо е да се отбележат и усилията на Г. С. Раковски по издирването на български средновековни историописни паметници. Най-конкретното сведение е следното – запазено в негово писмо до Спиридон Палаузов от 5 май 1858 г. – „В последнее время от Котел е изнесена една българска история на кожа писана, де имало и царски образи изобразени, но за нещастие наше, тия изгорели в Тулча.“⁴² Разбира се, към достоверността на това твърдение могат да се изразят определени резерви.

4.7. В спомените на възрожденеца Киро Тулешков е запазено интересно сведение за съществуването в доосвобожденско Гърново на османска библиотека, в която имало преведени на „турски“ стари български исторически книги⁴³. Библиотеката е унищожена при превземането на града от руските войски през 1877 г.

5. Краткото изреждане на тези факти и частичните анализи ни водят към следния извод. „Извадката“ от български средновековни историописни съчинения, запазена до наши дни, има само *частично представителен характер*. Нейните характеристики съответстват на характеристиките на генералната съвкупност от историописни съчинения *само* по отношение на *отделни периоди* от българската средновековна история. Вероятно това са: езическият период и няколкото десетилетия от края на IX век до третата четвърт на X век (конкретно управлението на царете Симеон и Петър).

Липсват каквито и да било преки или косвени сведения, че във времето VII–IX век са съществували друг вид историописни съчинения, освен надписи и съчинения от типа на „Именника...“. Също така липсват *сериозни* доказателства за проявен във времето на царете Симеон и Петър целенасочен интерес към родното минало, реализиран във възприетите от Византия историописни форми. Обяснение за този феномен в културната ни история трябва да се търси в конкретните обществено-политически и културни условия.

Същото не може да се твърди по отношение на другите периоди от средновековната ни история. Представите ни за историописното богатство на Второто българско царство явно *не са цялостни*. Възможно е да не са запазени книжовни представители на цели историописни жанрове.

БЕЛЕЖКИ

¹ Кожухаров, Ст. Към въпроса за обема на понятието „старобългарска поезия“. – Литературна мисъл, 1976, № 7, с. 36.

² Вж. подробно: Macdonell, A. A. A history of Sanskrit Literature. Delhi, 1990.

³ Например само за Търновския регион множество по-малко или повече достоверни доказателства за съществуването на по-късно унищожени книжовни паметници могат да се открият в: Берон, В. Археологически и исторически изследвания. Търново, 1886; Славейков, П. Р. Съчинения. Т. 3–4, С., 1979; Даскалов, Хр. Открития в Търнове, древней столице болгарской. – Чтения Импер. общества истории и древностей российских. 1859, 2.; Москов, М. Разкопките в черковите „Св. Димитрий“ и „Св. Четиридесет“ в Търново. Търново, 1912; Черковата „Св. Петка“. Търново, 1915; История на Археологическото дружество в Търново. Търново, 1912; Янков, Т. Пътеписи с кратки исторически сведения и спомени. Т. 1, С., 1939. Блестящата книга на Куйо Куев „Съдбата на старобългарската ръкописна книга през вековете.“ (С., 1986) показва убедително механизмите за унищожение на старобългарските книжовни творби, вкл. и историописните.

⁴ Любима тема за възрожденските, а и за по-късните ни книжовници е въпросът за “изгорените български книги“ през XIX век. В последно време мненията по този въпрос се сближават, като повечето автори характеризират тази тема като “типичен възрожденски национален мит“. Вж. Аретов, Н. Изгорените книги или митът за похитената идентичност. – В: Език, Литература, Идентичност. С., 1999, с. 53.

⁵ Сапунов, Б. В. Судьба книжного наследия древней Руси. – Русская литература, 1972, № 3, с. 64.

⁶ Лихачев, Д. С. Текстология. На материале русской литературы X–XVII веков. Л., 1983, с. 101–102.

⁷ История русской литературы XII–XVII веков. Ред. Д. Лихачев. М., 1985, с. 398.

⁸ Драгова, Н. Старобългарските извори на Житието за петнадесетте тивериопулски мъченици от Теофилакт Охридски. – В: Проучвания по случай II конгрес по балканистика. Studia balcanica, Т. 2, С., 1970, с. 126.

⁹ Стара българска литература. Т. 3. Исторически съчинения. С., 1983, с. 281–284.

¹⁰ Гюзелев, В. Училища, скриптории, библиотеки и знания в България XIII–XIV век. С., 1985, с. 226.

¹¹ Палаузов, Сп. Избрани трудове, Т. 1, С., 1974, с. 181.

¹² Пак там, с. 199.

¹³ Шахматов, А. А. Древнеболгарская энциклопедия X века. – В: Византийский временник, Т. 7, 1900.

¹⁴ Горина, Л. „Именник болгарских ханов“ в составе Елинского летописца первой редакции. – Bulgarian Historical Review, 1991, кн. 3, с. 93–96; Горина, Л. Проблемы „Именника болгарских ханов“ как части Еллинского летописца. – Bulgarian Historical Review, 1995, кн. 1, с. 10–29.

¹⁵ Николова, Св. Някои текстологични проблеми в панегиричното творчество на Климент Охридски (По материали от „Похвално слово за пророк Илия“). – Кирило-Методиевски студии, Т. I, С., 1984, с. 114; Попатанасов, Г. Речник на старата македонска литература. Скопие, 1989, с. 30.

¹⁶ Николова, Св. Някои текстологични проблеми..., с. 117.

¹⁷ Николова, Св. Проблемът за издаването на небогослужебните български

средновековни текстове на Стария завет. – В: Старобългарският превод на Стария завет. С., 1998, с. XVII.

¹⁸ Горина, Л. Проблемы..., с. 27.

¹⁹ Божилков, Ив. Българската средновековна историопис. – В: Стара българска литература. Т. 3. С., 1983, с. 17.

²⁰ Единствените двама български учени, които твърдят, че „Именника...“ е преведен от гръцки на старобългарски език по време на Второто българско царство са: Златарски, В. История на българската държава през средните векове. Т. I, Ч. I, С., 1994, с. 363 и Андреев, Й. Идеята за приемствеността в българската държава през Средновековието (XII–XIV в.). – Трудове на ВТУ, Факултет за история, Т. XII, кн. 3, 1974/1975, с. 33.

²¹ Пак там, с. 33.

²² Вж. подробно в: Проданов, Н. Кога „Именникът на българските ханове“ става книжовен факт на старобългарски език? – В: България, българите и техните съседни през вековете. Изследвания и материали от научната конференция в памет на доц. д-р Христо Коларов, 30–31 октомври 1998 г., Велико Търново, 2001, с. 282–302.

²³ М. Каймакамова смята, че походите на Светослав в България са описани в ПВЛ според българска хроника. – Каймакамова, М. Старобългарската летописна традиция в Повесть временных лет. – В: Българско Средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. И. Дуйчев. С., 1980, с. 221.

²⁴ Мутафчиев, П. Към въпроса за българските извори на руските летописни известия. – Избрани произведения. Т. 1, С., 1973, с. 167 и сл.

²⁵ Трендафилов, Хр. Речта на философа в староруската Повесть временных лет и полемичните традиции на Константин-Кирил. – Старобългарска литература, 1990, кн. 22, с. 34–46. Вж. също и Трендафилов, Хр. Хазарската мисия. С., 1999.

²⁶ Горина, Л. В. О болгарских материалах в Русском хронографе редакции 1512 г. – В: Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. Иван Дуйчев. С., 1980, с. 266.

²⁷ Иванов, В. Марин Дринов до Г. Груев в Цариград. Седем неизвестни писма на българския историк от 1869–70 година. – Българска мисъл, 1938, с. 640.

²⁸ Латински извори за българската история, Т. III, С., 1965, с. 315.

²⁹ Тодоров, Г. Българската историография през XIII–XIV в. – Исторически преглед, 1967, кн. 3, с. 80; Каймакамова, М. Средновековната..., с. 46.

³⁰ Златарски, В. История на българската държава през средните векове. Т. 3, Второ българско царство. България при Асеневци (1187–1280). Второ фототипно издание. С., 1994, с. 158–159, бел. 3.

³¹ Ангелов, Б. Летописни съчинения в старобългарска литература. – Старобългарска литература. Т. 13, 1983, с. 46.

³² Златарски, В. Предговор. – В: Спиридон йеросхимонах. История во кратце о болгарском народе славенском. С., 1992, с. 253–255; Христова, Б. Спиридон и неговата История во кратце. – В: Спиридон йеросхимонах..., с. 23.

³³ Златарски, В. Предговор..., с. 255.

³⁴ Драгова, Н. Паметниците на Търновската школа и Българското възраждане. – ТКШ, С., 1974, с. 113–125.

³⁵ Христова, Б. Спиридон..., с. 14.

³⁶ Вж. подробно **Илиева, Г.** Историко-летописната традиция в творчеството на йеросхимонах Спиридон Рилски. – Исторически преглед, 1993, кн. 6, с. 123.

³⁷ **Райков, Б. и Б. Христова.** Нови данни и резултати от проучването на славянската ръкописна сбирка в Рилския манастир. – Кирило-Методиевски студии. Т. 3, 1986, с. 129–140.

³⁸ **Божилков, Ив.** Българската..., с. 12; **Данчев, Г.** Агиографско-панегиричното наследство на Евтимий Търновски – извор на сведения за дейността на Асеновци. – В: *ТКШ*, Т. 4, С., 1985, с. 9–18.

³⁹ **Поп Йовчо от Трявна.** Летопис и родословие. Велико Търново, 1995.

⁴⁰ **Маждракова-Чавдарова, Ог.** Възрожденецът Стефан Пенев Ахтар. С., 1985, с. 86–87; **Маждракова-Чавдарова, Ог.** Засилване на интереса на българското възрожденско общество към родните старини (30-те – 50-те години на 19 в.) – *Култура и общество II. Studia balcanica*, Т. 22, 1994, 216–217.

⁴¹ „Царственик” например е наричан първия български учебник по родна история, съставен въз основа на Рилската преправка на Паисиевата история. – Вж. **Иванова, М.** Христаки Павлович – Дупничанин. С., 1991, 49–50.

⁴² Архив на Г. С. Раковски. Т. 1, С., 1952, с. 160.

⁴³ **Тулешков, К.** Моето чиракуване в живота. С., 1997, с. 116–117. Някои изследователи изразяват съмнения в достоверността на това сведение. Вж. **Стайнова, М.** Османските библиотеки в българските земи XV–XIX век. С., 1982, с. 145.